

УДК 82 (571.54)

ББК 83.3 (2 Рос. Бур)

С 57

**К ВОПРОСУ ЛИТЕРАТУРНОГО РАЗВИТИЯ МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ НА
БУРЯТСКОМ ЯЗЫКЕ**

С. Ц. Содномов

доктор педагогических наук, профессор

Бурятский республиканский институт образовательной политики

Улан-Удэ, Россия

Sodnomov65@mail.ru

В статье рассматриваются особенности литературного развития младших школьников бурятской начальной школы, а также цели и задачи литературного развития младших школьников на уроках литературного чтения на бурятском языке.

Ключевые слова: начальная школа, младший школьник, литературное развитие на бурятском языке.

УДК 82 (571.54)

ББК 83.3 (2 Рос. Бур)

С 57

**ON THE LITERARY DEVELOPMENT OF YOUNG SCHOOL-AGE
CHILDREN AT LITERARY READING LESSONS IN THE BURYAT
LANGUAGE**

S. TS. Sodnomov

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Buryat Republican Institute for Education Policy

Ulan-Ude, Russia

Sodnomov65@mail.ru

The features of the literary development of young school-age children of the Buryat primary school are discussed in the paper. The goals and objectives of the literary development of young school-age children at literary reading lessons in the Buryat language are also highlighted.

Key words: primary school, junior school-age child, literary development in the Buryat language.

БАГА НАНАЙ ЁУРАГШАДАЙ ЛИТЕРАТУРНА ХҮГЖЭЛТЭ БОЛОН ЛИТЕРАТУРНА УНШАЛГЫН ОНСОНУУД

Мүнөө үедэ, эхин хургуулинуудай ФГОС-ай эрилтээр шэнэ шэглэлтэйгээр хүдэлжэ, хуралсалай удха хубилагдажа байһан үедэ гол анхарал арюун ханаа сэдхэлтэй, зохёохы бэлигтэй хүниие хүмүүжүүлхэ орёо асуудал табигдана.

Социологууд мүнөө үеын зоной ажабайдалда хара хубиин хандалга, баяжаха, хомхой хобдог, хара ханаан, атаа жүтөөнэй дэлгэржэ, арюун хайхан сэдхэлэй хомор боложо байһые гэршэлнэ. Ушар тиимэхээ, энэ орёо асуудал шийдхэхын тула хурагшадые уран хайханда хамжуулха, тэрэнэй тоодо арадай аман зохёолдо, уран зохёолдо дурлал хүмүүжүүлгэ болоно. Юундэб гэхэдэ, «именно искусство аккумулирует в себе духовный опыт человечества и передает его следующим поколениям. Всё прикладное значение искусства в конечном счете сводится к его воспитательному воздействию» гэжэ эрдэмтэ психолог Л. С. Выготский [Выготский, 1996] бэшэһэн байна.

Тиимэхээ нигүүлэхы сэдхэл, арюун бодол, зохёохы арга шадал хүмүүжүүлгын гол зэбсэгын уран үгэ болоно. Үхибүүд бага наһанһаа түрэлхи хэлэнэйнгээ баялигтай, илангаяа уран үгын удха шанартай танилсажа, бээе даагаад арадай аман зохёолнуудые, уран зохёолнуудые саг үргэлжэ уншаха дадалтай болоно.

Бага наһанай һурагшадые бодомжолон уншаха шадабаритай уншагша болгон хүмүүжүүлхын тула, «литературна хүгжэлтэ», «литературна һуралсал» гэһэн ойлгосонуудые зүбөөр тайлбарилжа шадаха шухала.

Методикодо литературна хүгжэлтэ наһанай мүн һуралсалай ябаса гээд тайлбариллагдана. Тиимэһээ, литературна хүгжэлтэ «развития способности к непосредственному восприятию искусства слова, сложных умений сознательно анализировать и оценивать прочитанное, руководствуясь при этом эстетическими критериями» гэжэ Н.Д. Молдовская [Молдовская, 1976] тодорхойлно. Энэ тодорхойлолгоһоо һурагшадай литературна хүгжэлтэ уран зохёол хадуун абалгын хэмжээнһээ, зохёохы уран бэлигһээ дулдыдан, тэрэнэй уран һайхан үгын хүсөөр бодолоо гүйлгэхэ шадабаринь болоно.

Литературна хүгжэлтэ – наһанай ябаса. Һурагша он жэлэй ошохо бүри, һуралсалһаа шиид дулдыдангүй, ажабайдалайнгаа дүй дүршэлһөө, юртэмсын жама ёһые мэдэхэ болохо бүрээ, оршон байдал тухай кругозороо үргэдхэхэ бүрээ уран зохёолнуудые өөрынхээрээ хадуун абадаг болоно.

Тиимэһээ найматай гү, али арбан найматай, дүшэ найматай наһатай хүнүүд нэгэ адли арадай аман зохёол, уран зохёол өөрынгөө ажабайдалай дүй дүршэлһөө уламжалан элдэб ондоогоор хадуун абадаг, ондо ондоо һанамжануудтай байдаг. Гэхэтэй хамта литературна хүгжэлтэ һуралсалай ябаса. Һуралсал заабол һурагшадай литературна хүгжэлтэдэ нүлөө үзүүлнэ. Энэ ушарһаа багша һурагшадай литературна хүгжэлтын ябасын жама ёһо (закономерность) мэдэхэ ёһотой болоно. Юундэб гэхэдэ, һуралсал тэдэнэй литературна хүгжэлтэ зогсонги болгожо гү, али хүгжөөжэ болохо.

Мүнөө үеын буряад эхин һургуулинуудта литературна уншалга хоёрдохи класһаа нэбтэрүүлэгдэнэ. Эндэ хэдэн шалтагаан бии:

а) зургаа наһатай үхибүүд һургуулида ерэхэдээ буряад хэлэн дээрэ уншаха шадабаритай болоогүй байдаг;

б) хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ буряад хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ онсо анхарал хандуулагданагүй, арадайнгаа аман зохёол ойлгон абхуулха ажал нэбтэрүүлэгдэнэгүй;

в) үндэһэн яһатанай сэсэрлигүүдтэ буряад хургуулида хураха тусхай бэлэдхэл ябуулагданагүй;

г) сэсэрлигэй наһанай хүүгэдтэ уншажа, хөөрөжэ үгэхэ, тэдэнэй наһандань тааруулжа зохёогдоһон зохёолнууд тон үсөөн.

Эдэ, мүн ондоошье шалтагаануудһаа уламжалан нэгэдэхи класста тайлбарилан уншалгын аргаар хэшээлнүүдээ эмхидхэн үнгэргэхөөр хараалагдана.

Ямаршье зохёол уншаад, ойлгогдоогүй үгэнүүдэй удхыень тайлбарилан хэлэжэ үгөөд, удхаарнь юрэнхы хөөрэлдөөд, уншалгын шанар һайжаруулан уншалгы *тайлбарилан уншалга* гэнэ.

Нэгэдэхи класста, үзэглэлэй гол үедэ зүб болон ойлгон уншалгада онсо анхарал хандуулжа, саашадаа уншалгын хэшээлнүүдтэ уншалгын шанар һайжаруулжа, үгэнүүдые гүймгэ уншуулжа хургаха аргагүй шухала. Нэгэдэхи класста мүн хоёрдохи классай эхиндэ арадай аман зохёолой, уран зохёолой аутентичнэ текстээр ажаллажа, хурагшадай юу ойлгожо абаха байһан тухай зорилгыень хэлэжэ үгэхэ, тэдэнэйнгээ хэхэ, дүүргэхэ хүдэлмэри саг үргэлжэ зүбөөр хүтэлбэрилхэ, уншаха зохёолойнгоо удха болон уран һайхание зүбөөр, хүсэд һайнаар ойлгожо абалгада хурагшадаа бэлдэхэ хүдэлмэринүүдые багша үнгэргэхэ. Хурагшадай өөһэдөө ураар уншажа, шэнжэлжэ (анализ) хуралга улам хүгжөөгдэхэ зэргэтэй (бэлэн харюу текст сооһоо оложо хургаха, зохёохы бодолыень һэргээхэ, һанал бодолоо хэлэжэ үгэхэ хүсэл, эрмэлзэл түрүүлхэ). Иимэ удха шанартайгаар хэшээлнүүдэй үнгэргэжэ, хурагшадаа литературна уншалгада хамжуулжа эхилхэ шухала гээд тэмдэглэе.

Өөрынгөө һанал бодол, зохёолдо өөрын хандалга дамжуулжа, авторай һанал бодолые ойлгон, уран зохёол шэнжэлэн уншалгы *литературна уншалга* гэнэ.

Литературна уншалгын хэшээлнүүдтэ үгэдэ онсо анхарал хандуулжа, арадай аман зохёолой, уран зохёолнуудай һанал бодолнуудые зүбөөр ойлгуулжа хургаха шухала. Дээдэ хэмжээнэй арадай аман зохёолнуудые,

уран зохёолнуудыг уншажа, сэдхэлээрээ мэдэрхэ, бодомжолон уншаха уншагшыг хүмүүжүүлхэ тон ехэ удха шанартай.

Литературна уншалгын хэшээлнүүдтэ ямар зорилгонуудыг бээлүүлхэ гэшээбибди гэбэл, эдэ хэшээлнүүд хурагшадта эрдэм мэдэсэ олгохоо гадна, тэдэниие арадай аман зохёолнуудай, уран зохёолнуудай образуудай нүлөө доро хайн хайхан абари зантайгаар, түрэл арадтаа, түрэлхи хэлэндээ унтаршагүй дурлал хүмүүжүүлхэ, жэнхэни буряад хэлэлгэ хүгжөөхэ ёһотой болоно. Дээдэ хэмжээнэй арадай аман зохёолнуудыг, уран зохёолнуудыг уншажа, сэдхэлээрээ мэдэржэ буряад арадынгаа, элинсэг хулинсагайнгаа ёһонуудыг, заншалнуудыг, сэсэн хургаалнуудыг гүнзэгыгөөр ойлгожо, бодожо үзэжэ оршон тойронхи байдалда бээе абажа, ерээдүй аха наһанайнгаа ажабайдалда хэрэглэжэ хургаха болоно. Мүн арадай аман зохёолнуудай, уран зохёолнуудай бээдээ абадаг аргагүй ехэ ухаан сэдхэлэй арга шадал (огромный духовный потенциал) эрхим уншагша ашаглажа шадаха болоно. Бага наһанай хурагша арадай аман зохёолнуудыг, уран зохёолнуудыг дүүрэн хадуун абаха, сэдхэлээрээ уншаха уншагша болон хүмүүжэхэ болоно.

Эхин хургуулин урда заншалта ёһоороо бага наһанай хурагшадыг уншуулжа хургаха гэхэн зорилго табигдана. Мүнөө үедэ литературна уншалгада ороод байһан шэнэ хараа бодолнуудай дэлгэрээд байһан үедэ уншалгада хургалгын ябасыг хоёр шэглэлтэйгээр хараха шухала:

1. Уншалгада хургалга гурбан хэмжээгээр ябуулагдаха:

– уншалгада хургалга, уншалгын дадал бүрилдүүлгэ болон нарижуулга;

– уран зохёолой текст хадуун абалга;

– бээе даагаад уншаха дадал бүрилдүүлгэ.

2. Эхин хургуулида юрэ хирын литературоведческэ эрдэм мэдэсэ үгэжэ, бага наһанай хурагшадтай литературна хуралсал болон литературна хүгжэлтэ хангаха.

Литературна уншалгын хэшээлнүүдтэ бага наһанай һурагшадай хэлэлгын дадал бүрилдүүлгэдэ гол анхаралаа хандуулха, тэдэнэй шухалань - уншалгын ажаябуулгын үедэ уншалгын дадал хүгжөөлгэ болоно. Эндэһээ уламжалан литературна уншалгын гол зорилгонь – арадай аман зохёолнууд дотор хэрэглэгдэһэн уран һайхан үгын хүсөөр һурагшын хүгжэлтэдэ нүлөөлхэ, арадай аман зохёолдо дурлал түрүүлжэ, арадай аман зохёолой, уран зохёолой гайхамшагта һайхан орон руу үхибүүе шэглүүлхэ, хүн амитанай оюун дүй дүршэлдэ хамжуулха болоно.

Энэ гол зорилго С.Ц. Содномов [Содномов, 2005, 2018] хэшээл бүхэндэ бээлүүлжэ, удаадахи тодорхой зорилгонуудые шиидхэхэ шухала:

– Уншалгын дүршэл олгожо, хэлэлгын (шагнаха, хөөрэхэ) шадабаринуудые бүрилдүүлгэ.

– Түрэл арадайнгаа аман зохёол дүүрэн хадуун абажа, геройнуудтань сэдхэлээ үбдэхэ, эмоциональнаар хандаха, хэрэглэгдэһэн уран аргуудые зүбөөр ойлгохо шадабари хүгжөөхэ.

– Хүүгэдэй дуулан шагналга, уран һайханда нарин хандалга (художественный вкус) хүгжөөжэ жэнхэни буряад аянгата хэлэлгэ шагнажа һургаха.

– Олон ном уншажа, оршон тойронхи байдалые, байгааһие мэдэрэн анхаржа һургаха.

– Хэмжээгээрээ ехэ багашье, удхаараа хүнгэн хүндэшье арадай аман зохёолнуудые гүнзэгыгөөр ойлгохо дадал хүгжөөхэ.

– Сэдэбээрээ (тема), жанраараа элдэб зохёолнуудые уншуулжа һурагшадай мэдэхэ юумэ (кругозор) үргэдхэжэ, тэдэнэй оюун-эстетическэ, познавательна дүршэл үргэн болгохо.

– Бага наһанай һурагшадта зорюулагдаһан эрхим арадай аман зохёолнуудтай, уран (высокохудожественный) зохёолнуудтай болон научна-познавательна литературатай танилсуулха.

– Зохёолой хэлэн, удха дээрэнь хүдэлжэ, хүмүүнэй үнэ сэнтэй хараа бүрилдүүлхэ (формирование ценностных ориентиров личности).

– Эхин зүйлэй литературоведческэ болон хэлэлгын мэдэсэ бүрилдүүлхэ.

– Арадай аман зохёолой, уран зохёол анализ хэхэ эхин шадабаринуудые бүрилдүүлхэ.

– Олоһон мэдэсэнүүдээ, шадабаринуудаа, дадалнуудаа гүнзэгырүүлэн нарижуулжа хургаха.

Эдэ бүхы зорилгонуудые бэелүүлхэдээ гоё хайхан найруулгатай, гүнзэгын удхатай, аман зохёолой, уран зохёолой хэлэнһээ, удхаһаа хабагшатай багшын үгэ, хөөрөөн хурагшадай хүгжэхэ, болбосорхо ябадалдань айхабтар ехэ нүлөө үзүүлхэ удха шанартай. Литературна уншалгын хэшээлнүүдтэ ханал бодолоо дүүрэнээр, гуримтайгаар хэлэхэ, урданай болон мүнөө үеын ажабайдалтай холбоотойгоор харуулха, геройнуудай хэһэн үйлэ хэрэгүүдые, абари зан, үйлын хүгжэлтые зохёол сооһоо жэшээнүүдээр баримталха, бодомжолхо, согосолхо, уран гоёор хөөрэхэ, бэшэхэ дүршэл шадабаринуудые хүгжөөхэ, нарижуулха зорилгонууд табигдаха.

Хурагшадай литературна хуралсал, хүгжэлтэ дээрэ хүдэлхэдөө, буряад хэлэнэй дундаршагүй баялигтай гүнзэгыгөөр танилсуулха, литературна зүбөөр үгэнүүдые үгүүлдэг, хэлэлгэдээ зүбөөр хэрэглэдэг болгохо. Түрэл арадайнгаа ажабайдал, түүхэ, заншал, зан абари үзэжэ, уншажа байгаа зохёолнууд дээрэ үндэһэлэн хайнаар ойлгуулха, ухаан сэдхэлдэнь шэнгээхэ, манай хүгжэнги ниитын ёһото эрхэтэн болгон хүмүүжүүлхэ шухала асуудалнуудые хэшээл бүхэнэйнгөө хүтэлбэри болгохо.

Библиографическа тобьёг / Библиографический список

1. *Выготский Л. С.* Мышление и речь. Психологические исследования. М.: Лабиринт, 1996. 416 с.
2. *Молдовская Н. Д.* Литературное развитие школьников в процессе обучения. М.: Педагогика, 1976. 224 с.
3. *Содномов С. Ц.* Методика литературного чтения. Улан-Удэ: Изд-во Бурят. госуниверситета, 2005. 130 с.

4. *Содномов С. Ц.* Литературное развитие младших школьников средствами фольклора. Улан-Удэ: Изд-во Бурят. госуниверситета, 2018. 174 с.

References

1. *Vygotsky L. S.* (1996). Thinking and speaking. Psychological researches. Moscow: Labirint, 1996. 416 p. (in Russian)
2. *Moldovskaya N. D.*(1976). Literary development of schoolchildren in the learning process. Moscow: Pedagogika, 1976. 224 p. (in Russian)
3. *Sodnomov S. Ts.* (2005). Methods of literary reading. Ulan-Ude: Izdatelstvo Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2005. 130 p. (in Russian)
4. *Sodnomov S. Ts.* (2018). Literary development of young school-age children by means of folklore. - Ulan-Ude: Izdatelstvo Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2018. 174 p. (in Russian)